

Conquesta i colonització: una visió innovadora

Pierre Guichard

El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)

Josep Torró

264 pp., 1999 Universitat de València/
Institut de Cultura Juan Gil-Albert

Poques regions d'Europa resulten tan emblemàtiques del contacte plurisecular entre l'Occident cristià i l'Islam, a l'edat mitjana i a l'època moderna, com ho és València. És aquí on té lloc, entre 1087 i 1102, l'episodi del Cid que, alguns anys abans que la primera croada sacsege l'Orient, veurà establir-se al mateix sòl d'Europa un primer «estat croat» sense demà, fruit fugaç del dinamisme de l'aristocràcia feudal. Dos segles i mig més tard, la conquesta d'aquestes terres valencianes, realitzada entre 1233 i 1245, farà del rei Jaume I d'Aragó, el «Conqueridor» per excel·lència. La població musulmana mantinguda després d'aquesta fase de la conquesta serà més nombrosa que a cap altra part de la península. Una societat d'un tipus particular, caracteritzada per la importància d'aquesta població de «moros» i la potent aristocràcia posseïdora de les senyories on la seva explotació els assegura la riquesa, perdura fins al foragita-

ment de 1609. Ens trobem aquí davant una frontera particularment sensible de la Cristiandat, on no faltaran els incidents violents, com l'assalt a la moreria de València el 1455, i on l'hostilitat envers els musulmans esdevinguts moriscos tendeix a accentuar-se en l'època de la confrontació de la monarquia dels Àustria amb l'Islam otomà a la Mediterrània. La gran expulsió de 1609, que culmina la intransigència cristiana i concreta l'ideal d'uniformitat sense concessions cap al que progressivament tendia la península, afecta un terç de la població i deixa un buit demogràfic especialment intens i durador, del qual el regne de València trigarà molt a recuperar-se.

Una herència musulmana amb diversos aspectes, que no sols es limita a l'agricultura irrigada, que caracteritza la història posterior de les terres valencianes: la ceràmica daurada mudèjar de Manises, difosa per tota l'Europa baix-medieval; el desenvolupament de la manufactura papera i, sobretot, de la sedera; per no parlar de la reinterpretació popular, els orígens de la qual se'ns escapen, a través d'un folklore encara molt viu que no deixa d'estendre's: les famoses festes de moros i cristians. D'altra banda, hi ha una historiografia rica i diversa que participa, també, d'aquestes particularitats. Així, limitant-nos tan sols al camp de l'arabisme, tenim la *Historia musulmana de València* del gran arabista Ambrosio Huici, apareguda el 1970, on s'expressa per primera vegada una contestació «perifèrica» al castellanocentrisme tant de temps dominant, defensat en l'hagiografia cidiana de Menéndez Pidal. Hi trobem, per exemple, una «rehabilitació» del cadí Ibn Jāhḥāf, cremat viu pel cap castellà en

1094, després d'haver reprès València als musulmans revoltats; i sobretot un qüestionament de la idea postulada per Menéndez Pidal (i altres arabistes i medievalistes) de l'existència d'un partit musulmà «mudèjar» valencià resignat a la conquesta i favorable a l'entesa amb els cristians, a causa de la «fraternitat de raça» que uniria tots els habitants de la península davant els berbers vinguts del Magrib, aquelles amenaçadores «llagostes africanes» que deia Sánchez Albornoz.

La riquesa documental de la Corona d'Aragó, com també l'atractiu d'una història contrastada, als marges conflictius de l'Occident en expansió, expliquen sens dubte l'afluència de recerques estrangeres vingudes a enriquir la historiografia valenciana. Cal esmentar, en primer lloc, l'obra monumental del pare Burns qui, després de les publicacions pioneres de Huici —a qui, una vegada més, hem de retre homenatge—, i paral·lelament als esforços d'altres historiadors valencians —pense en Miquel Gual Camarena, Amparo Cabanes i, més recentment, Enric Guinot—, s'ha esforçat pacientment en reconstruir el paisatge documental valencià de la immediata postconquesta. Jo mateix, des d'una orientació més aviat historicoarqueològica que sovint he compartit amb André Bazzana, espere haver aportat una pedra útil a aquest edifici historiogràfic.

A l'aprofundiment i la renovació d'aquesta tasca contribueix de forma molt innovadora l'obra recent de Josep Torró, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. El llibre, editat per la Universitat de València, procedeix de la reelaboració d'una tesi presentada el 1996 que va obtenir, un any després, el premi Ferran

Soldevila atorgat per la Fundació Congrés de Cultura Catalana. L'estudi tracta sobre els primers temps del regne de València i analitza com a fets de colonització —ja ho indica clarament el títol— la conquesta i la migració catalano-aragonesa al territori valencià, així com el manteniment d'una part important de la població musulmana. A la introducció, l'autor reconeix honestament els deutes intel·lectuals que ell considera tenir amb diversos historiadors. Evidentment, estic molt content de figurar-hi al costat d'Antoni Furió i de Miquel Barceló, a qui l'obra deu certament molt en la seva inspiració general.

He de dir que no estic d'acord amb tots el pressupòsits de recerca i totes les opcions del llibre. Em sembla que la tendència «neomarxista» i una mena de pessimisme històric radical que inspiren alguns dels judicis són, de vegades, excessius. Josep Torró analitza, per exemple, la concentració residencial dels nouvinguts cristians als centres de colonització en termes exclusivament negatius: «el fet de compartir constantment els espais públics de la vila —el carrer, la plaça, la cua del forn, els banys— contribueix a exasperar els ànims. Contenir la crispació era una de les tasques principals dels governs locals» (p. 173), ja que «la mateixa creació de les concentracions residencials representa un acte profundament coactiu, exterior a la lògica dels cicles camperols; un acte que institueix el conflicte permanent com a resultat d'una agregació contradictòria, no sorgida del consens ni d'una racionalitat comunitària interna» (p. 174). Podem, sens dubte, formular un judici «moral» general sobre el mateix fet històric d'una colonització dirigida, per definició, a substituir, si més no en part, una població per

una altra. Però l'apreciació referida al canvi d'estructures que aquest fet implica em sembla d'una altra classe. Llevat que conreem un ideal rousseaunià i sols admetem la virtut del «bon salvatge» vivint a una societat ideal, pròxima a la natura. És que no podem trobar, també, aspectes positius i reconèixer una dinàmica «progressista» en la concentració humana i l'agrupament de mitjans i d'energies que es realitza en el marc de la nova «sociabilitat» induïda per la concentració quasi-urbana dels *populatores* del nou regne? Si indubtablement és cert que la ruptura dels lligams genealògics i la dispersió patrimonial són elements fonamentals del sistema feudal, perceptor de renda sobre les unitats productives restringides a la família conjugal, no és cert també que la mateixa fragmentació socioeconòmica pot ser considerada com històricament més «progressista» que les formes més col·lectives i les solidaritats clàniques de moltes societats extraeuropees?

Ara bé, tant si estem o no d'acord amb tal o tal posició de l'autor –per exemple, el seu rebuig a la idea tan repetida de la «superioritat militar» de les formacions occidentals– o, fins i tot, amb el conjunt de les tesis que hi desenvolupa, aquesta obra no deixa de semblar-me important. Hi podem trobar, sens dubte, excel·lents anàlisis de detall. Així, al primer capítol, dedicat a la capacitat de resistència de la població indígena o «andalusina», tenim un molt bon estudi, totalment nou al meu parer, sobre la importància de la ballesta en les tècniques de combat dels musulmans. Però l'interès fonamental del llibre rau sobretot en el «desmuntatge» dels mecanismes d'una captura ja literalment «colonial» als ulls de l'autor, encara que

ens trobem en plena edat mitjana, de territoris i de poblacions sotmeses a l'expansió occidental. En la seva línia general de recerca, Josep Torró s'inspira de forma molt directa en l'excel·lent llibre de l'historiador anglosaxó Robert Bartlett, *The making of Europe* (1993), on s'ofereix una aproximació general a l'expansió medieval europea. Però va més lluny en l'anàlisi precisa i local dels processos històrics de la conquesta i la colonització. Es recolza en documents ja coneguts en conjunt, principalment el fons de la cancelleria reial, però els explota més intensivament del que s'havia fet fins ara, particularment a través d'una anàlisi molt fina de les dades fiscals. Explota, també, els llibres del justícia, especialment primerencs, de les viles d'Alcoi i Cocentaina (el més antic data dels anys 1263-64) que a penes havien estat estudiats anteriorment. Aquesta documentació aporta indicacions precises sobre les relacions «quotidianes» entre els elements cristians i musulmans de la població, a una regió caracteritzada precisament per aquesta dualitat poblacional, des d'abans de les grans revoltes musulmanes de 1276-77.

Als capítols tercer i quart, l'autor es lliura a una anàlisi estructural de les societats colonitzadora i colonitzada tal i com s'organitzaven a València durant les dècades que seguien a la conquesta. Estudia les modalitats d'ocupació de la terra per part dels colons cristians, els processos evolutius de les produccions controlades per aquests vers una certa especialització, i, com ja he assenyalat, les formes d'un poblament força més concentrat i centralitzat del que ho estava abans. La individualització dels patrimonis i de les unitats domèstiques, la concentració residencial,

l'estratificació social de la classe camperola, resultats de l'exercici del poder senyorial i de la renda feudal, produeixen de forma inexorable el desenvolupament de la necessitat del crèdit i del mercat de béns de consum (p. 160). Fortes tensions internes s'acreixen al si d'aquesta societat dominant, la causa de les quals cal cercar, fonamentalment, en les dificultats d'adaptació als sistemes d'organització agrària, a les tècniques heretades del passat musulmà pels colonitzadors i regides per una lògica social profundament diferent (p. 145).

La societat musulmana, objecte del capítol quart i últim, a causa de la conquesta i de la repressió de les revoltes posteriors, es troba profundament desestructurada, i es caracteritza ara per la dualitat radical entre un sector de camperols desposseïts de les seves terres, en gran part desplaçats i dispersats pels voltants dels centres de colonització (els jornalers i els *eixarics*), i, d'altra banda, les *aljames* que resten en possessió de les seves terres i conserven, dalt o baix, la capacitat d'organitzar la producció agrària, tot i en el marc nou i constrenyidor de les exigències feudals de renda. La conclusió posa de manifest l'articulació establerta des de les primeres dècades, i mantinguda fins l'època morisca, entre aquestes dues formes antitètiques de la presència musulmana i la societat colonitzadora dominant. Les zones que resistiren de forma més vigorosa a l'ocupació violenta del territori i aconseguiren, així, mantenir-se —les quals corresponen també, aproximadament, a les regions on el control cristià era menys necessari estratègicament—, foren fragmentades i aïllades les unes de les altres per espais colonitzats on la immigració cristiana es veié sistemàticament afavorida per la monarquia.

Neutralitzades d'aquesta manera, pogueren ser ben aprofitades fiscalment pel rei i els magnats que les tenien en senyoria. Per la seva banda, els senyors d'alqueries més petites i els nombrosos cavallers i prohoms dotats de possessions majors que les simples explotacions familiars, on inicialment sols tenien drets sobre la terra, utilitzaren els serveis de la mà d'obra musulmana, dels jornalers i dels *eixarics*, totalment dependents econòmicament, la força de treball dels quals fou, així, fortament explotada.

Es tracta, doncs, conclou l'autor, de dues lògiques diferents, però no contradictòries —i fins i tot complementàries—, que «s'articulaven en un sistema general d'explotació colonial del treball indígena que permet explicar l'estabilitat del cos social andalusí durant segles» (p. 248). Al seu parer, en efecte, sense la «reserva» constituïda per les *aljames*, la massa socialment fràgil dels musulmans desposseïts o *eixarics*, necessària per a l'explotació de les propietats dels prohoms i dels cavallers, hauria minvat prompte fins desaparèixer, ja que, en cas contrari, el seu cost de reproducció hauria resultat massa alt. Inversament, la dominació sobre les aljames no hauria pogut consolidar-se sense la seguretat militar que assegurava al regne la presència d'una població cristiana important, constantment mobilitzable, de la qual els prohoms i els cavallers constituïen l'armadura militar. L'organització general del sistema presenta, com ho veu l'autor, tal similitud amb les situacions colonials d'època moderna i contemporània que es pot, legítimament, parlar de colonització.

Tenim, doncs, un llibre intel·ligent i ambiciós, que proposa hipòtesis explicatives sòlides i suggeridores, a partir de les

quals és possible repensar en nous termes, des de l'edat mitjana, un procés d'expansió occidental alliberat de la ruptura cronològica artificial pròpia de la periodització clàssica, que atorga una excessiva

consideració a l'especificitat de l'època moderna respecte als segles anteriors. L'obra mereix, incontestablement, de ser llegida. I hauria de servir de punt de partida per a un debat certament fecund. □

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Núm. 1 — HIVERN 1999

La història en el debat polític sobre les Humanitats. *Pedro Ruiz Torres*
Models federals i Estat de les Autonomies. *Ferran Requejo*
Hominització i humanització. *Eudald Carbonell*
De l'intel·lectual crític a l'intel·lectual democràtic. *François Dosse*
Els intel·lectuals, entre la «crisi de la raó» i la «fi de la història». *Detlev Claussen*
Intel·lectuals i antifeixisme. Per una historització crítica. *Enzo Traverso*
Temps i relat. *Enric Sòria*
Davant l'Holocaust. Memòria, història, metàfora. *Saul Friedländer*
Esclavitud i emancipació dels jueus. *Isaiah Berlin*
Desenvolupament sostenible al País Valencià. *Ricardo Almenar, Emèrit Bono, Ernest Garcia*
1898, a Espanya: segles abans i el dia després. *Miquel Barceló*
Llibres (*A. Castiñeira, A. Cucó*)

1999

Núm. 2 — ESTIU 1999

Diari d'un viatge a Kosovo (1995). *Alfons Cucó*
Els límits del secularisme. La marginació de la religió, imposa una nova intolerància? *John Keane*
El multiculturalisme nord-americà en el context internacional. *Will Kymlicka*
Enterrar les humanitats? La fagocitació científica com a alternativa. *Adolf Tobeña*
Cartografia càustica. *Xavier Bru de Sala*
Joan Brossa. El traspàs, el llegat i el testament. *Vicenç Alaió*
EL FUTUR DE LA UNIVERSITAT: *Josep Maria Bricall, Ander Gurrutxaga Abad, Antoni Elias Fusté, Juli Peretó*
L'assaig com a forma. *Theodor W. Adorno*
Patrimoni de la societat industrial: la ventafocs del patrimoni cultural. *Manuel Cerdà*
L'economia valenciana al tombant del segle. *Vicent Soler*
Llibres (*A. Beltran, M. Nicolás, P. Viciano*)